

یزدی‌بندی: رقص هندسه و شعر در معماری ایرانی

۷ تیر ۱۴۰۴ | سکرو

در میان شیوه‌های پیچیده‌ی ساخت آسمانه در معماری ایرانی، **یزدی‌بندی** جایگاهی منحصر به فرد دارد. این تکنیک، که یکی از تکامل‌یافته‌ترین گویش‌های دانش «**کاربندی**» محسوب می‌شود، نماینده‌ی یک جهش مفهومی از «معماری مبتنی بر نقشه» به «**معماری مبتنی بر حجم و بداهه**» است. □

برخلاف نظم مطلق و تقارن ریاضی‌وار در **رسمی‌بندی**، **یزدی‌بندی** بر پایه‌ی ترکیب آزادانه و اغلب نامتقارن حجم‌ها و کاسه‌های گچی (طاسه‌ها) شکل می‌گیرد. این شیوه، به معمار و استادکار اجازه می‌داد تا از قید و بندهای طرح‌های از پیش تعیین‌شده رها شده و با تکیه بر شهود، تجربه و درک عمیق از فضا، پوشش‌هایی کاملاً یونیک و مجسمه‌گون بیافرینند.

این مقاله، یک تحلیل دقیق و کاربردی از این هنر شگفت‌انگیز است. ما به صورت علمی، منطق ساختاری، تمایزات کلیدی آن با سایر انواع **کاربندی**، و دلایل شکل‌گیری آن را بررسی می‌کنیم. هدف، ارائه‌ی یک راهنمای جامع برای درک این است که چگونه معمار ایرانی، پس از رسیدن به اوج تسلط بر قوانین، با شکستن هنرمندانه‌ی آن‌ها، به شعری از جنس فضا دست یافت. اگر آماده‌اید که از تحسین صرف عبور کرده و به عمق این دانش نفوذ کنید، با ما همراه شوید.

یزدی‌بندی چیست؟ | تعریف دقیق یک معماری آزاد □□

برای درک **یزدی‌بندی**، ابتدا باید آن را در جایگاه صحیح خود در خانواده‌ی بزرگ **کاربندی** قرار دهیم.

یزدی‌بندی، یکی از شیوه‌های پیشرفته و خلاقانه‌ی **کاربندی** است که در آن، پوشش سقف به جای اتکای صرف بر اسکلت منظم و متقارن **تویزه‌ها (قوس‌ها)**، بر اساس ترکیبی آزادانه و اغلب نامتقارن از حجم‌ها و کاسه‌های گوناگون شکل می‌گیرد.

در این شیوه، چند قانون کلیدی از رسمی‌بندی شکسته می‌شود که همین امر، هویت منحصر به فرد آن را می‌سازد:

1. **رهایی از تقارن مطلق** □: برخلاف رسمی‌بندی که در آن همه چیز حول یک محور مرکزی و به صورت کاملاً متقارن است، در **یزدی‌بندی**، عدم تقارن یک اصل پذیرفته‌شده و حتی یک ابزار زیبایی‌شناسی است.
2. **حجم‌گرایی به جای خط‌گرایی** □: در رسمی‌بندی، چشم بیننده خطوط قدرتمند **تویزه‌ها** را دنبال می‌کند. اما در **یزدی‌بندی**، این **حجم‌ها و کاسه‌ها (طاسه‌ها)** هستند که عنصر اصلی بصری را تشکیل می‌دهند. گویی سقف، مجموعه‌ای از مجسمه‌های گچی است که به شکلی هنرمندانه در هم تنیده‌اند.
3. **پنهان شدن سازه** □: در بسیاری از موارد، اسکلت سازه‌ای اصلی در دل حجم‌های تزئینی پنهان می‌شود. آنچه ما می‌بینیم، نه استخوان‌بندی، که پوسته‌ی هنرمندانه‌ی نهایی است. این یک معماری پیچیده و چندلایه است.

نبرد دو برادر: یزدی‌بندی در مقابل رسمی‌بندی

بهترین راه برای درک عمیق یزدی‌بندی، مقایسه‌ی مستقیم آن با برادر بزرگتر و قاعده‌مندش، یعنی رسمی‌بندی است. این دو، دو جهان‌بینی متفاوت را نمایندگی می‌کنند.

ویژگی	رسمی‌بندی (معماری منطق)	یزدی‌بندی (معماری شهود)
منطق طراحی	مبتنی بر یک «نقشه گره» دقیق و از پیش تعیین‌شده. کاملاً قاعده‌مند.	مبتنی بر «ترکیب ماژول‌ها» و بداهه‌نوازی استادکار. منعطف و آزاد.
تقارن	کاملاً متقارن و مرکزگرا. حسی از آرامش و پایداری.	اغلب نامتقارن و غافلگیرکننده. حسی از حرکت، پویایی و هیجان.
عنصر اصلی بصری	خطوط قدرتمند تویزه‌ها (قوس‌های باربر)	حجم‌ها و کاسه‌های گوناگون که فضا را پر می‌کنند.
شروع قوس‌ها	تمام تویزه‌های اصلی از یک تراز مشخص در پاکار شروع می‌شوند.	قوس‌ها و فرم‌ها می‌توانند از ارتفاع‌های مختلف و نقاط غیرمنتظره آغاز شوند.
خوانایی سازه	اسکلت سازه‌ای به وضوح قابل مشاهده و قابل ردیابی است.	اسکلت سازه‌ای اغلب در دل حجم‌های تزئینی پنهان است.

یزدی‌بندی (معماری شهود)
فضایی پویا، پر از حرکت، صمیمی، و گاهی رازآلود و شگفت‌انگیز.

رسمی‌بندی (معماری منطق)
فضایی آرام، قابل پیش‌بینی، رسمی و باوقار.

ویژگی
حس فضا

کالبدشکافی یک شعر فضایی: اجزا و منطق ساخت

شاید به نظر برسد یزدی‌بندی حاصل یک هرج و مرج خلاقانه است، اما در باطن، منطق هوشمندانه‌ای در آن نهفته است.

«کاسه»، قهرمان اصلی داستان

در حالی که در رسمی‌بندی، «تویزه» (قوس) نقش اصلی را بازی می‌کند، در یزدی‌بندی، قهرمان اصلی، «کاسه» یا «طاسه» است. استادکار یزدی، در واقع یک «کاسه‌ساز» ماهر است. او با داشتن مجموعه‌ای از کاسه‌های پیش‌ساخته با فرم‌های هندسی مختلف (که از گچ یا مصالح سبک ساخته شده‌اند)، شروع به چیدن و ترکیب آن‌ها در کنار یکدیگر می‌کند.

این فرآیند، بیشتر شبیه به ساختن یک مجسمه‌ی بزرگ با استفاده از قطعات آماده است تا ساختن یک سازه‌ی اسکلتی. استادکار با شهود و تجربه‌ی خود، این کاسه‌ها را به گونه‌ای در کنار هم قرار می‌دهد که هم از نظر بصری زیبا باشند و هم به صورت یکپارچه، وزن خود را به دیوارهای جانبی منتقل کنند یا بر روی سازه‌ی اصلی سقف بنشینند.

نقش استادکار: از معمار تا رهبر ارکستر

در اجرای یک رسمی‌بندی، نقشه‌ی دقیق «گره» حرف اول و آخر را می‌زند و کارگران می‌توانند با پیروی از آن، سازه را بسازند. اما در یزدی‌بندی، نقش **استادکار اصلی** حیاتی است. او مانند یک رهبر ارکستر بداهه‌نواز، در لحظه تصمیم می‌گیرد، فرم‌ها را هدایت می‌کند و با دانش شهودی خود از فضا و ایستایی، ترکیبی منحصر به فرد می‌آفریند. به همین دلیل است که هر یزدی‌بندی، یک اثر هنری کاملاً یونیک و تکرارنشده‌ی است که حامل امضای نامرئی استادکار خویش است.

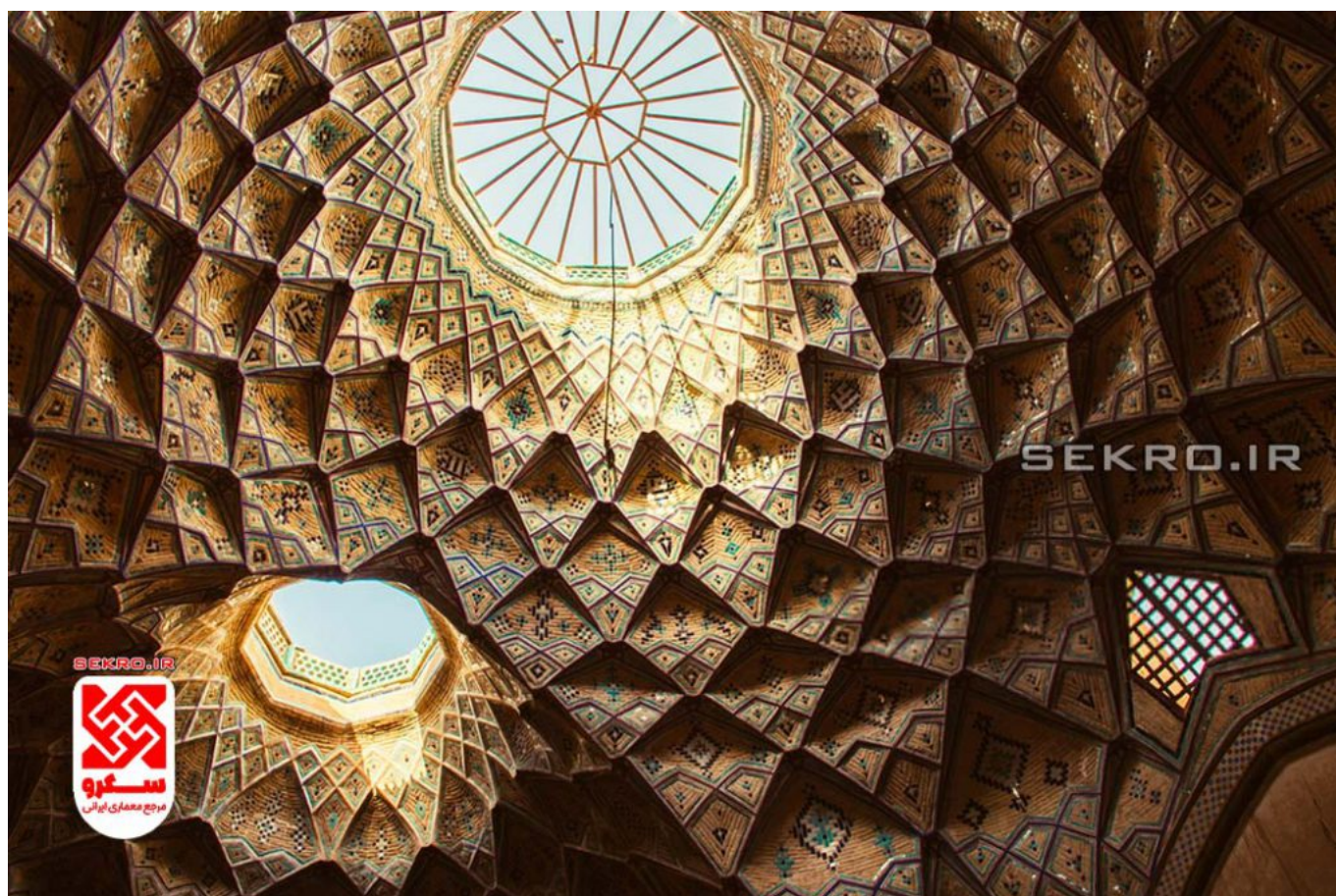
گالری شاهکارها: سفری به مشهورترین نمونه‌های یزدی‌بندی

برای درک واقعی این هنر، باید آن را در بهترین نمونه‌هایش تجربه کرد:

- **هشتی ورودی باغ دولت‌آباد یزد**: شاید مشهورترین، درخشان‌ترین و بهترین نمونه‌ی یزدی‌بندی در جهان باشد. ایستادن در زیر این سقف، تجربه‌ای فراواقعی است. سقفی که چون الماسی عظیم و تراش‌خورده، نور را تجزیه کرده و فضایی اثیری، نورانی و فراموش‌نشدنی خلق می‌کند. این یک نمونه‌ی کامل از یزدی‌بندی تزئینی و نامتقارن است.
- **خانه‌های تاریخی کاشان (خانه بروجردی‌ها و طباطبایی‌ها)**: تالارهای اصلی این خانه‌ها، موزه‌های زنده‌ای از هنر گچ‌بری و کاربندی هستند. یزدی‌بندی‌های به کار رفته در سقف این خانه‌ها، با جزئیات خیره‌کننده و فرم‌های سیال خود، اوج تجمل و هنر عصر قاجار را به نمایش می‌گذارند و نشان می‌دهند که این هنر چگونه می‌تواند فضایی صمیمی و در عین حال باشکوه خلق کند.
- **ورودی بازار و مجموعه امیرچخماق یزد**: در این مجموعه‌های تاریخی می‌توان نمونه‌های متنوعی از مهارت

استادکاران یزدی در خلق پوشش‌های خلاقانه و حجیم را مشاهده کرد که هم کارکرد سازه‌ای دارند و هم زیبایی بصری خیره‌کننده‌ای را به فضاهای عمومی شهر می‌بخشند.

• **تیمچه امین‌الدوله کاشان**: با وجود آنکه این بنا را بیشتر با مقرنس‌کاری باشکوهش می‌شناسند، اما کاربردی عظیم و پیچیده‌ی سقف مرکزی آن، نمونه‌ای از اوج مهارت و خلاقیت است که مرزهای رسمی‌بندی را درنور دیده و به فلسفه‌ی فضایی یزدی‌بندی تنه می‌زند.

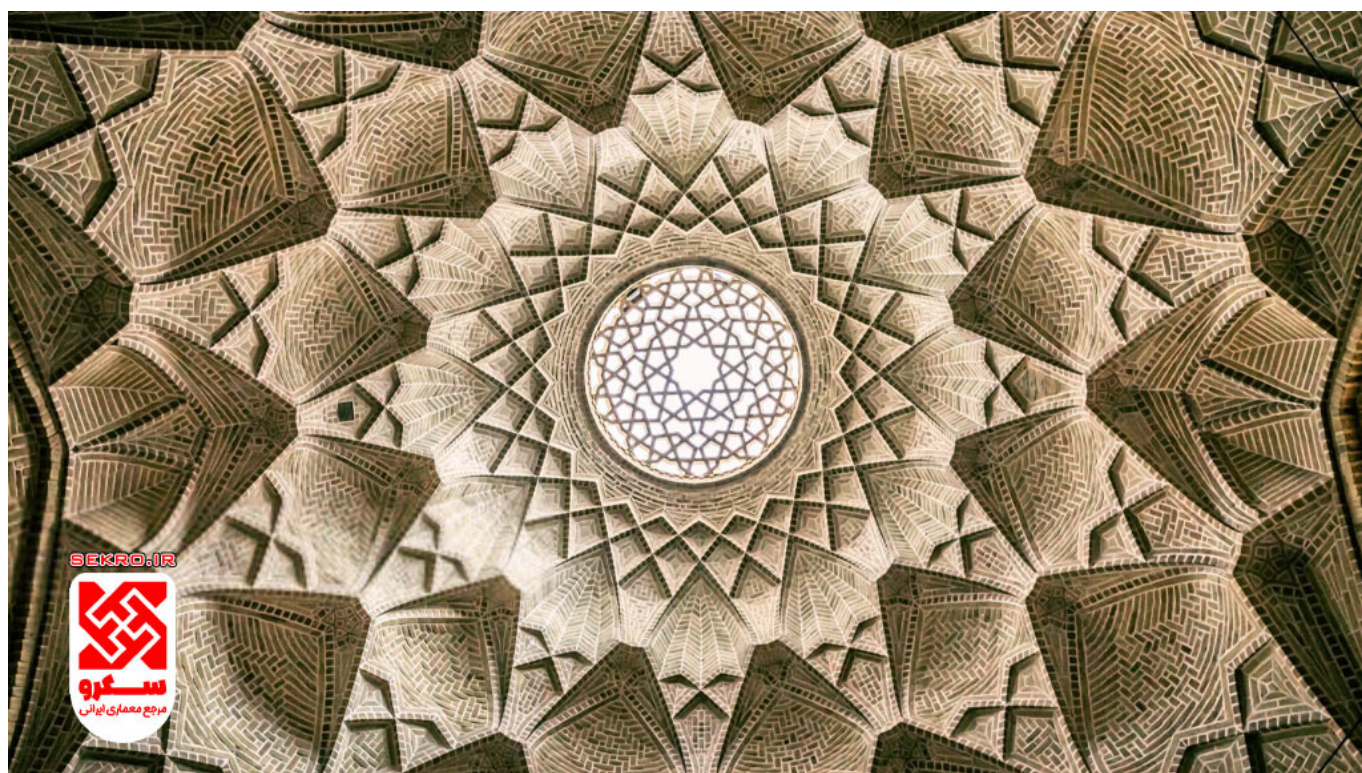
چرا یزدی‌بندی؟ | فلسفه و دلایل شکل‌گیری این هنر

چرا این گویش خاص از کاربردی، در شهرهایی چون یزد و کاشان به اوج رسید؟

- **فرهنگ خلاقیت و تجارت**: این شهرها، شهرهای تجاری و ثروتمندی بودند که کارفرمایان و حاکمان آن‌ها به دنبال ساخت بناهایی منحصر به فرد و چشمگیر برای نمایش قدرت و ذوق خود بودند. یزدی‌بندی، با پتانسیل بی‌پایان خود برای خلق فرم‌های نو، بهترین ابزار برای این هدف بود.
- **بازی با نور کویر**: در معماری کویری، نور یک عنصر کلیدی است. شکستگی‌ها، عمق‌ها و حجم‌های نامنظم در

یزدی‌بندی، بهترین صحنه را برای رقص نور و سایه فراهم می‌کنند. این بازی نور، هم از شدت تابش آفتاب می‌کاهد و هم فضایی خنک، پویا و از نظر بصری جذاب خلق می‌کند.

• **میل به رهایی از تکرار** □: یزدی‌بندی، واکنشی هنرمندانه به نظم مطلق رسمی‌بندی بود. این هنر، نشان‌دهنده‌ی اعتماد به نفس معمار ایرانی است که پس از رسیدن به استادی در قوانین، به خود جسارت پرواز در آسمان خلاقیت و بداهه‌پردازی را می‌دهد.

سخن پایانی: یزدی‌بندی، اوج معماری شهودی □

یزدی‌بندی فراتر از یک تکنیک ساختمانی، یک «طرز فکر» است. این هنر به ما می‌آموزد که اوج خلاقیت، نه در پیروی بی‌چون و چرا از قوانین، که در توانایی شکستن هنرمندانه‌ی آن‌ها پس از تسلط کامل بر آن‌ها نهفته است. یزدی‌بندی، نماد اعتماد به نفس، پویایی و درک شهودی از فضا است و ثابت می‌کند که زیباترین آثار، گاهی از پیوند منطق ریاضی با بداهه‌نوازی هنرمندانه خلق می‌شوند. درک این گوهر گران‌بها، کلیدی برای اتصال به روح خلاق و آزاد معماری ایرانی است.

۵ پرسش پرتکرار درباره یزدی‌بندی (FAQ) □

• آیا یزدی‌بندی هیچ قاعده‌ی هندسی ندارد و کاملاً تصادفی است؟

پاسخ: خیر، به هیچ وجه. یزدی‌بندی شاید در ظاهر نامنظم به نظر برسد، اما بر اساس ترکیب هوشمندانه‌ی ماژول‌ها و

کاسه‌هایی با فرم‌های هندسی کاملاً تعریف‌شده، ساخته می‌شود. این هنر، فاقد قاعده نیست، بلکه «فراقاعده» است و نیازمند تسلط عمیق بر هندسه و ایستایی است که به استادکار اجازه‌ی بداهه‌پردازی می‌دهد.

۲. تفاوت اصلی یزدی‌بندی با رسمی‌بندی در یک جمله چیست؟

پاسخ: در یک جمله، رسمی‌بندی یک «معماری مبتنی بر نقشه» است که در آن خطوط تویزه حرف اول را می‌زنند، در حالی که یزدی‌بندی یک «معماری مبتنی بر حجم» است که در آن ترکیب‌بندی کاسه‌ها و فرم‌ها اهمیت اصلی را دارد.

۳. آیا یزدی‌بندی همیشه تزئینی است و نقش سازه‌ای ندارد؟

پاسخ: لزوماً خیر. اگرچه مشهورترین نمونه‌های یزدی‌بندی (مانند باغ دولت‌آباد) پوسته‌های تزئینی و غیرباربر هستند، اما نمونه‌های بسیاری در بازارها و بناهای عمومی وجود دارد که در آن‌ها، حجم‌های یزدی‌بندی با مصالحی چون آجر ساخته شده و نقش کاملاً سازه‌ای و باربر را ایفا می‌کنند. هویت آن بسته به مصالح و تکنیک ساخت، متغیر است.

۴. چرا این هنر به نام «یزدی‌بندی» مشهور شده است؟

پاسخ: زیرا اوج خلاقیت، تکامل و بهترین نمونه‌های این شیوه از کاربردی در بناهای تاریخی شهر یزد و همچنین شهرهای کویری دیگری چون کاشان دیده می‌شود. معماران و استادکاران این منطقه، در توسعه و به کمال رساندن این هنر نقش کلیدی داشته‌اند و نام آن برای همیشه با این شهر خلاق گره خورده است.

۵. آیا می‌توان اصول یزدی‌بندی را در معماری مدرن به کار برد؟

پاسخ: بله، اما به صورت مفهومی. کپی کردن مستقیم فرم آن شاید به نتیجه‌ی مطلوبی نرسد. اما یک معمار مدرن می‌تواند از روح یزدی‌بندی الهام بگیرد:

- خلق فضاهای غافلگیرکننده و نامتقارن: به جای طراحی پلان‌های خشک و متقارن.
- استفاده از حجم و مجسمه‌سازی در سقف: به جای داشتن یک سقف صاف و ساده.
- طراحی بازی‌های پیچیده‌ی نور و سایه: با استفاده از فرم‌های حجیم و عمیق. این الهام‌گیری، به خلق معماری مدرنی منجر می‌شود که روح خلاق و پویای معماری ایرانی را در خود دارد.

برای دانلود نسخه PDF این مقاله باید ثبت‌نام یا وارد حساب کاربری شوید.

ورود / ثبت‌نام